

ร้อยกรองล้านนา : อ้อ อ่าน เขียน

ผศ.วิลักษณ์ ศรีป่าซาง

1. เกริ่นนำ

ข้อเขียนที่จะลิขิตต่อจากนี้ เป็นงานพระราชวิชาการ หมายถึงงานวิชาการ แต่ใช้ภาษาให้อ่านเข้าใจง่ายขึ้น ไม่เคร่งครัดจนรู้สึกอึดอัด ด้วยว่างานประพันธ์ประเภทร้อยกรองที่เหล่ากวีได้รังสรรค์นั้น เป็นเรื่องที่ควรอ่านเพลิน อ่านสนุกสนานและไพเราะ ยกเว้นนักเรียนสายวิทย์ (บางคน) ที่ต้องทนอ่าน เพื่อการทำข้อสอบ ประมาดว่าน่าเบื่อแต่ต้องฝืน

ความสนุก ความไพเราะ รสชาติ ความหอมหวาน รัก เกลียด สวย หรือสุนทรีย์ะ (โดยเฉพาะ) ทางวรรณกรรม มันไม่เป็นสากล คือเป็นเรื่องชอบใครชอบมัน บางครั้ง เราสอนตะเลงพ่าย พระลอ หรือ ฯลฯ เรามักจะพบว่าคนที่ซึ้งและเคลิ้ม นั่นคือครูผู้สอน ซึ่งฝันหวานอยู่ท่ามกลางคนเบื่อและหน่าย ก็เอาเออะ สุนทรีย์ะเหล่านี้มักจะงอกงามในอีกช่วงเวลาหนึ่ง ซึ่งต้องเกิด (กับบางคน) ในอนาคต เหมือนการแนะนำให้คนเข้าวัด คือต้องเกิดจากแรงขับทางจิตวิญญาณ ไม่ใช่การบังคับ คือเมื่อถึงวัยที่อยากไป ก็ไปเอง มิใช่ต้องขับจำ

ที่เกริ่นยาวๆ มานี้ เพื่อจะบอกว่า ผู้เข้าเกิดในแผ่นดินล้านนา จำต้องเอาความงามตามที่คุณเข้าใจว่างาม ว่าดี มาบอกกล่าว อาจจะต้องประสงค์แห่งหัวใจของท่านก็เป็นได้ ประการสุดท้าย ข้อเขียนทำนองนี้ เคยใช้งานมาแล้วหลายครั้ง ครั้งนี้ได้รับการปรับ และปรุงรสให้ถูกกับหัวข้อที่ทางผู้จัดงานกำหนดให้ ใครเคยอ่านแล้วก็ข้ามไปเถอะ อย่าชักช้า

2. ล้านนา / ความหมายและขอบเขต

ล้านนา เป็นคำที่มีมาแต่เดิม ตามศิลาจารึกและเอกสารโบราณ ส่วนคำว่าลานนา

นิยมใช้ในสมัยที่อิทธิพลของไทยกลางเข้ามาครอบงำและกำหนดบทบาททุกด้านในล้านนา โดยเฉพาะวัฒนธรรมทางภาษา (เรื่องนี้ต้องว่ากันยาว ขอเว้นไว้ก่อน)

ดินแดนล้านนาตามความเข้าใจของคนส่วนใหญ่ในปัจจุบัน (2554) หมายถึง ดินแดนภาคเหนือ 8 จังหวัด อันได้แก่ เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา เชียงราย และแม่ฮ่องสอน ส่วนล้านนาในด้านวัฒนธรรม หมายถึงกลุ่มชนที่มีขนบธรรมเนียมความเชื่อ คล้าย ๆ กัน รวมทั้งมีสภาพวิถีชีวิตความเป็นอยู่ มีภาษาคลายคลึงกัน จึงอาจเหมารวมพื้นที่ กว้างไปถึงดินแดนบางส่วนของรัฐฉานประเทศพม่า สิบสองพันนาในจีน บ้างก็ว่าควรจะรวม เอาหลวงพระบางเข้าไปด้วย นักวิชาการบางกลุ่มยังนับชาวยวนเส้าให้สระบุรี ว่าเป็นคนกลุ่ม วัฒนธรรมล้านนาด้วยกัน

นอกจากกลุ่มชนตระกูลไท (ลื้อ ยวน ลาว) แล้ว ล้านนายังนับรวมไทภูเขาเข้าไป ด้วย ซึ่งมีหลากหลายกลุ่ม ทั้งกลุ่มที่เคลื่อนย้ายเข้ามานานแล้วอย่าง ม้ง เย้า ลาหู่ อาข่า ปาเกอญอ ลีซอ และที่เข้ามาอยู่ใหม่ อย่างเผ่าคะฉิ่น เป็นต้น ดังนั้นความใดที่ใช้คำว่าล้านนา ในข้อเขียนต่อแต่นี้ไป ก็หมายถึงผู้คนในขอบเขตดังกล่าว และหากต้องการเน้นย้ำกลุ่มชนใดเป็นพิเศษ ก็จะใช้ชื่อกลุ่มชนนั้นลงไป

กล่าวสำหรับคนล้านนานั้น นอกจากความเชื่อเรื่องผีอันเป็นความเชื่อดั้งเดิมแล้ว พุทธศาสนาที่ยังรากลงลึกนับตั้งแต่การก่อกำเนิดนครหริภุญชัย ก่อนพุทธศตวรรษที่ 13 (ดูเพิ่มเติมที่ สรัสวดี อ๋องสกุล, 2551) ลำดับมาจนถึงล้านนาปัจจุบัน คนล้านนาแฝดพื้นความเชื่อ ทั้ง 2 แนวเข้าด้วยกัน ถึงแม้ทางพระพุทธศาสนาจะให้คำนิยามกลุ่มความเชื่อเดิมว่าเป็นพวก **หมีหะ** หรือ **มิลักขุ** หรือ **ละวะ** อันหมายถึงกลุ่มชนที่ไม่เจริญ ยังนับถือผี มีไสยศาสตร์เป็น สรรณะ เป็นพวกที่ยังไม่ตื่น ต่างกับความว่า **พุทธะ** ที่ให้ความหมายว่า ตื่นและเบิกบาน แต่จะอย่างไรก็ตาม ถึงแม้คิดต่างกันก็หาได้เกิดวิวาทะกันไม่ เพียงแต่ฝ่ายไสยศาสตร์จะถูก ดูแคลน และหากถูกตำหนิก็จะได้รับคำบอกกล่าวเป็นกลางๆ ว่า “ไม่เชื่ออย่าลบหลู่” ดูเหมือนแต่ละฝ่ายจะพยายามแย้งซึ่งความสำคัญกันอยู่ในเชิง

3. ร้อยกรองอย่างล้านนา

ล้านนาใหญ่กว้างอุดมด้วยศิลปวัฒนธรรม มีวรรณกรรมหลากหลายอ่านไม่จบไม่สิ้น คำประพันธ์ของล้านนา หากกำหนดเอาเฉพาะที่เป็นร้อยกรองตามตำราวรรณกรรมล้านนาแล้ว น่าจะเริ่มที่คำร่ำหรือคำฮ่ำเป็นอันดับแรก (ดูเพิ่มเติมที่ อุดม รุ่งเรืองศรี, 2546)

คำร่ำ หมายถึง คำกล่าวที่มีสัมผัสคล้องจองได้จังหวะ อย่างเพลงกล่อมเด็กหรือบทขับขานเพื่ออ้อลูก เป็นต้น

คำร้าย มีลักษณะเหมือนร้อยอย่างขนบการแต่งของภาคกลาง เป็นถ้อยคำต่อสัมผัสกันยาวๆ อย่างการแต่งชาดกหรือคำเรียกขวัญที่ปู่อาจารย์ร้ายประกอบพิธี

คำว หรือที่เขียนอย่างการปริวรรตว่า คร่าว เป็นงานที่นิยมที่สุดในล้านนา มีการใช้อย่างกว้างขวาง มีทั้งคำวก้อม คำวใช้ คำวรำ คำวธรรม หากมีการขับขานใส่ทำนองก็เรียกคำวรำ ส่วนการขับขานเอื้อนเสียงอย่างไร้เพราะเรียกว่า จ้อย และจ้อย ก็มีหลายท่วงทำนองสอดคล้องกับเนื้อหา เช่น **พรวัวไควใบ ม้าย่าไฟ วิงวอน** เป็นต้น

บทคำว เป็นที่นิยมและจ้อยง่าย มีการถ่ายทอดทางมุขปาฐะต่อกัน ยุคสมัยก่อน พ.ศ. 2500 หมู่สาวจะจำบทสนทนาในวรรณกรรมเหล่านี้ มาใช้ได้ต่อกัน หรือยามที่พออัยอารมณ์โปร่งใสก็จะขับลำนำจ้อย จากคำวที่เคยซึ่งในอดีต ดั่งจะยกตัวอย่างสักหน่อย

ส่วนว่ายนต์หงส์ ก็พาหน่อไธ้
จุดนร่าร้อง ตระเหว่าตระไหน
ระดูเดือนหก คิมหาแดดป้อย
หล่นใบเขียว ละเรียวกิ่งไฉ
ระดูดอกแวง เพาบานจีหลวง
ชะแล่งหอมไกล ท้ายเหินห่านถ้อย
คำหมอกจีเหลือ้ง เอื้องเงินเอื้องช้าง
นกคูนก ทิชาปักชี

เข้าปากกว้าง ดงไพร
จับกิ่งใบ สาขาหยาดถ้อย
พระพายชอย กิ่งไม้
เหลือ้งเหี่ยวแห้ง ทังพวง
ชะยอมพวง อุณออนดอกสร้อย
ออกตามพงช้า น้ำค้าง
รสทั่วช้าง ดงรี
แบ้วบ่าง นางนี วอกล้วยไต้เต้น...

(คำหวงส์หิน)

มาละทางผัว ไปหน่วทางซู้
เหมือนหมูไม้ เมื่กลมตีไหว
หลอนไหวแต่ใบ บ่ไหวกิ่งก้าน
บ่พอเสียใจ สะดุ้งฟุ้งย้าย

ใจหลิงหลู้ทวยไป
มาไหวหวนเพื่อน สะเทือนชู้ด้น
ก็พอยังแควน บ่ร้าย
นี้ไหวรากขึ้น เถิงใบ
(พระญาพรหมโวหาร, คำวสี่บท)

เล็งลำห่อเลี้ยง ชาวเวียงฝ่องใส
มาจากคอยสูง ยุงยางแผ่ กล้า
ซอนซับแผ่นหิน ดินดานคิมใช้
ร้อยเส้น พันสาย แสนจื่อ หมิ่นจำ

งามลานดอกไม้ ดวงทัย หอมหอม
อยู่ดีกินหวาน ญิง ชาย หนุ่มเฒ่า
เข้าอุทยาน ขึ้นบานแท้แล้
สุคนธาทิพย์ ฮีบฮอมหอมหวาน
คำมอกดอกหลวง หอมยวงกลิ้งกล้า
จำปาเหลือง เอื้องแซมแกมซู้
ดาขันดอกไม้ ยอไหวใจหวาน

ลิตลิตล่องไพร ลินไหลอาบหล้า
ลัดเลาะซิมลา มิ่งไม้
ไหลเลาะลุ่มห้วย ฮอมล้า
สายแมปิงนำ ชุ่มเย็น ชูหย้าน
(วิลักษณ์, น้ำกับคอย ปี 53)

หอบฮักมาฮอม มาตอมใจเจ้า
เอาใจละเมา ม่วนแท้
หวานยืมอิมหน้า ใจนวล
หอมดอกกล้าควน อวลงามเขตหล้า
เกิดละหวางาม ดอกมู
หอมเขตห้อง นิพพาน
ถวายเป็นกาน พูลขวัญแขกแก้ว.
(วิลักษณ์, น้ำกับคอย ปี 53)

ส่วนคำประพันธ์ที่เป็นประเด็นหลักให้เขียนถึงในครั้งนี่คือ **กั้นโลง** หรือ **โคลง** ตามที่เรียกอย่างไทยกลาง

4. วรรณกรรมคำโคลง

โคลง หรือที่มักได้ยินในวงวรรณกรรมล้านนาว่า **กั้นโลง** หรือ **กะโลง** ที่เขียน **ครรโลง** ก็มี (ต่อไปนี้จะใช้คำว่า **โคลง** กับ **กั้นโลง** ปนกันไป - แล้วแต่อารมณ์) เป็นงานประพันธ์ที่กำหนดจำนวนคำ สัมผัส และวรรณยุกต์ เอก โท โคลงล้านนามีหลายประเภท เช่น โคลง 2 โคลง 3 โคลง 4 และโคลงตัน รวมทั้งโคลงกลบทที่ซับซ้อนแบบโคลง 4 อีก 27 แบบกลบท ผู้สนใจเรื่องรูปแบบฉันทลักษณ์พร้อมตัวอย่าง โปรดหาอ่านเพิ่มเติมในตำราวรรณกรรมล้านนา และงานเขียนที่เกี่ยวข้อง

โคลง หรือกั้นโลง 4 สุภาพ โคลงตัน และกลบท มีลักษณะคล้ายกับของภาคกลาง แต่โคลง 2 โคลง 3 มีฉันทลักษณ์ต่างออกไป โคลงดังว่านี้มีเสน่ห์ที่เสียงโดยเฉพาะคำรูปวรรณยุกต์โทบางคำที่ปรากฏเสียงเฉพาะในล้านนา เช่น **หน้อย เหล้น เจ้า หล้า** คำเหล่านี้มีเสียงเอื้อต่อการแต่งโคลงล้านนาอย่างมาก

โคลง นับเป็นคำประพันธ์เก่าแก่ของล้านนา เชื่อกันว่าวรรณกรรมประเภทโคลงนี้เกิดขึ้นในล้านนาก่อน แล้วจึงแพร่ขยายไปสู่เมืองอื่น อย่างอยุธยา ล้านช้าง เป็นต้น ชาวล้านนา

ใช้โคลงแต่งวรรณกรรมก่อนยุครัตนโกสินทร์ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า โคลงหรือก้นโกลนนี้ รุ่งเรืองในยุคหลังจากการรจนาคัมภีร์เป็นภาษาบาลี และคงได้รับความนิยมมากในยุคประมาณ ปี พ.ศ. 2000 - 2200

โคลงที่พบในล้านนาใช้เขียนวรรณกรรมประเภทต่างๆ เช่น นิราศ อย่าง นิราศหริภุญชัย บันทึกเหตุการณ์ เช่น โคลงมंत्रารบเชียงใหม่ นิทานชาดก อย่าง โคลงนางปทุมสังกา สุภาชิต เช่น โคลงพระลอสอนโลก โองการหรือคำบวงสรวงในพิธีกรรมต่างๆ หรือจะเป็นสรุปใจความท้ายคำ เป็นต้น

ก้นโกลนโบราณหลายเรื่อง อย่าง อูสาบารส นิราศหริภุญชัย นิราศดอยเก็ง มंत्रารบ เชียงใหม่ ปทุมสังกา โคลงพรหมทัต โครงอมรา หงส์ผาคำ ถึงแม้ขึ้นชื่อเรื่องความไพเราะ แต่ก็ยากสำหรับการจะอ่านเอาม่วนหรืออ่านให้สนุก คนที่ศึกษาแล้วลึกลับซึ่งเป็นเรื่องๆ นั้นมีน้อย นอกจากคนจะไต่หาความรู้เพื่อทำวิทยานิพนธ์ และถึงแม้จะศึกษาอย่างลึกลับซึ่งดังว่า ก็เชื่อว่าจะติดใจจนหลง ด้วยว่าเป็นคำเก่าเข้าใจลำบาก เราจึงมักได้ยินบางบทที่คนจำมาท่องต่อ แต่ส่วนใหญ่ก้นโกลนโบราณยังอยู่ในระดับต้องชวนกันตีความ และยังไม่แปลไม่ออกหรือยังไม่เชื่อมิตตามคำแปลของนักปราชญ์ที่แปลไว้แล้ว ส่วนเรื่องอื่นๆ ที่เนื้อหาไม่ซับซ้อน และสามารถอ่านเอาม่วนได้คือ โคลงปทุมสังกา และโคลงอมรา คืออยู่ในระดับอ่านเอาม่วน แต่ยังไม่ชวนให้ ระเภาหลงไหล

5. โคลงงาม

ความงาม ความสุนทรีย์ คือ สิ่งที่เกิดขึ้นกับตน (คนล้านนาเรียก อาจิ้น หมายถึง จิตวิญญาณ) คิดแทนลงความเห็นแทนไม่ได้ เป็นเรื่องของใครของมัน ความงามของโคลงก็เช่นเดียวกัน เรามักได้รับการชี้แนะว่าคำประพันธ์บทนี้งามบทนี้ดี แต่อาจไม่จับหัวใจหรือกระทบใจอีกหลายๆ คนก็เป็นได้ ดังนั้นเมื่อจะยกตัวอย่างโคลงโบราณล้านนาที่ผู้เขียนเห็นว่างาม ก็เป็นความงามของผู้เขียนเอง ความงามความไพเราะในวรรณกรรมจึงน่าจะแบ่งออกเป็น 2 ระดับคือ

ความงามที่กายสัมผัส หมายถึงความลงตัวด้านรูปแบบและเนื้อหาในงานนั้นๆ หรือเป็นงานที่ได้รับมตีว่าให้งามอย่างไม่มีที่ติ อย่างในตำราเรียนที่บอกว่า รสรัก รสขบขัน รสเศร้าโศก รสโกรธ ฯลฯ เหล่านี้อาจไม่ใช่ความงาม เพียงแต่มีรสต่างๆ เท่านั้น คำประพันธ์ที่มีความสมบูรณ์ถูกต้องตามฉันทลักษณ์ อาจเป็นความงามในระดับที่กายสัมผัส

ความงามที่ใจสัมผัส หรือจะใช้สำนวนใหม่ว่า *งามโดนใจ* ก็ว่าได้ กล่าวคือ งามระดับนี้ เกิดจากกิเลส ตัณหา ราคะ หรืออะไรก็แล้วแต่ อาจเกิดจากรูปแบบหรือเนื้อหาที่ตรงกับ

ความรู้สึกกระทบใจ กระทบประวัติศาสตร์ชีวิตของคนอ่านให้หวนระลึกถึง เป็นความงาม เฉพาะบุคคลนั้นๆ (ต้องระลึกเสมอว่า ดี กับ งาม นั้นต่างกัน)

ส่วนความงาม ความคมของโคลง นั้น **พ่อครูเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์** ได้ให้เกร็ด โคลงที่วิจิตรน่าไว้อีก 3 ประเภท คือ **โคลงคน โคลงครู และครูเทพ** ขยายความอย่างสรุปคือ **โคลงคน** คือ จำฉันท์ลักษณะ และแต่งได้ หรืออาจเขียนวงกลมโยงสัมผัสไว้แล้วแต่งตามใจความพอฟังได้ **โคลงครู** คือ แมนฉันท์ลักษณะ ใช้อ้อยคำได้สละสลวย คล่อง สุดท้ายคือ **โคลงเทพ** หมายถึงโคลงที่กวีสรรถ้อยคำได้แหลมคำ คือใครได้อ่านแล้วต่างตะลึงใจ ส่วนกวีท่านใด จะได้เป็น **คน ครู เทพ** ผู้นิยมอ่านโคลงก็หาอ่าน และพิจารณากันเองน้อ

ตัวอย่างโคลงงาม (เฉพาะที่ผู้เขียนคิดว่างาม...)

กาวาวกวิวโสกส้อย	สัมผัส
อวลอ่อนแถมใบทุก	กิ่งก้าน
บ่เห็นนิรมมรุ๊ก-	ขาร่ม ยั่งเอ๋
เหนดอกดวงไม้มัน	เยี่ยะมันนอกเรียม
	(นิราศทริภุญชัย)

คือเล็กล้อเกล้ากว้าง	ปูนขาม
ชลฟ้าเพงตาม	เท็กเท้า
ปทุมเรือเรืองงาม	ไซช่าง รสเอ๋
งูเงือกจ๊กเข้เฝ้า	ไขว่ขว้างขวางเวียง
	(มังทรารบเชียงใหม่)

วันนั้นฟ้าร้องร่วน	เสียงเสี่ยะ
ฝนเร้งริ่มเซเซี่ยะ	เกล้าแล้
คนเที่ยวทาวเปือเปี่ยะ	แดงต่าง ดำเอ๋
คริวแตกแตนแบนแบ้	หลุดหลั้ยหลดหลัง
	(มังทรารบเชียงใหม่)

สามสิบสองปละเปลี่ยนไ้	ทิพนาง นาฏเอ๋
พลิกพิดชมสรพวงค์	ถ่องเถี่ยว
เออองค้ออ้นกัปกกลาง	ขวัญพี เพาเอ๋
ม้วยพีม้วยน้อม้วย	ไนเนื่อนามเดียว
	(นางปทุมสังกา)

6. การแต่งโคลง

บทกวีคือแรงขับที่กลั่นจากจิตวิญญาณ บทกวีคือการร้อยและกรองคำ กรองคำแล้วนำมาร้อยให้เป็นความ บทกวีคือการพันเกลียวระหว่างรูปแบบและเนื้อหาให้กลมกลืน บทกวีมีครบทุกรสและมีพลังมหาศาล กวีคือผู้รจนาความงดงามและความเข้มข้นซึ่งนั้นเสียตายอยู่หน้อยหนึ่งคือ หนังสือรวมบทกวีมักจะขายไม่ออก และกวีมักจะยากไร้ (จึงขอเปรียบกวีเป็น เกษตรกรไทย คือมีคุณค่าแต่ไร้ราคา มีเกียรติและไม่มีเงิน)

ในบรรดาคำประพันธ์ล้านนา นับแต่คำร่ำ คำร้าย คำวและโคลง ดูเหมือนโคลงจะมีข้อกำหนดการแต่งมากกว่างานประเภทอื่น ยิ่งซับซ้อนไปกันใหญ่ถ้าจะแต่งโคลงตันโคลงกลบท

โคลง 4 สุภาพบทหนึ่ง กำหนดให้มี 4 บาท แต่ละบาทก็บังคับ เสียง / รูปวรรณยุกต์ให้ได้ เอก 7 โท 4 (โคลงโบราณล้านนามักใช้ โท 5) แล้วต้องมีคำสัมผัสอีกด้วย เต็มคำสร้อยเมื่อเหลือเมื่อขาด การที่มีข้อบังคับมากน่าจะเป็นมูลเหตุหนึ่งที่ผู้ฝึกแต่งชี้แจงแต่งด้วยว่าจำตำแหน่งต่างๆ นั้นลำบาก กวีท่านหนึ่งเคยกล่าวว่า ต้องกรองคำกว่า 200 คำเพื่อจะแต่งโคลง 4 ได้บทหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้จะเห็นได้ว่า กวีที่ชำนาญกว่า สามารถค้นคำถามตอบกันได้ หรือ ช่างชอกก็สามารถใช้ปฏิภาณกวีขับคำขอโต้ตอบกัน ผู้เขียนยังไม่เคยเห็นหรือได้ยินใครตันโคลงสดๆ ตอบโต้กัน และต้องเกิดปิติสุดๆ ถ้าได้พบกวีตันโคลงตันบาทกฤษรไต้คารมกันสุดฤทธิ์

ตั้งได้ทราบกันดีแล้วว่า โคลงมีหลายชนิด ในข้อเขียนนี้ขอยกตัวอย่างฉันทลักษณ์เฉพาะโคลง 2 สุภาพ กับ โคลง 4 สุภาพ เพื่อให้สอดคล้องกับเรื่องที่ต้องการนำเสนอในลำดับต่อไป

โคลง 2 สุภาพ (อย่างไทยกลาง)

○○/○○○	○○○ / ○○
○○/○○	(○○)

โคลง 4 สุภาพ หนึ่งบท แบ่งจังหวะการอ่าน และมักนำเสนอใจความ เป็นลำดับดังนี้

○○/○○○	○○ (○○)	บาท 1 เปิดประเด็น
○○/○○○	○○	บาท 2 เน้นความหมาย
○○/○○○	○○ (○○)	บาท 3 ขยายเนื้อหา
○○/○○○	○○/○○	บาท 4 สรรคามาสรุปจบ

ในความยากนั้น โคลงก็เปิดโอกาสให้ผู้แต่งได้ผ่อนปรน เช่น สามารถสลับตำแหน่ง เอกโทได้ (ในบาทแรก), ใช้คำตายแทนคำรुพรรณยุกต์เอกได้, มีคำสร้อยในกรณีที่ความยังไม่สมบูรณ์, เลื่อนตำแหน่งสัมผัสในบาทที่ 2 และ 4 ได้, ใช้คำเอกโทหยาบได้, ไม่มีสัมผัสระหว่างบทก็ได้, แต่ข้อผ่อนปรนนี้ ในเชิงกวีถือว่า *ไม่เก่งจริง*

ที่ว่ามานี้ถือเป็นความลำบากในการแต่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงไม่น่าแปลกใจที่มีผู้สนใจเลือกประพันธ์ร้อยกรองประเภทอื่นมากกว่าโคลง ลองดูตัวอย่างประกอบสัก 3 อารมณ์

1. สิ่งท่แก้ว

ตัดตุง ติดกระดาษแต้ม
ต่อง แต่ง ต่อ ซ่อไชย
โคมวิบบาบแสงไหว
ดวงดอกหวันแหวดข้าง
สิ่งท่แก้ว สิ่งท่ค่าแก้ว
เดือนเด่นอาบลำปิง
โคมไฟวาวไฟอิง
ฝากพ่อเมื่อเมืองฟ้า

ตุงโย
ซ่อข้าง
หวานโลก
กู่แก้วปราสาทสิงห์
เมืองระมิงค์
เปล่งจ้า
อากาศ
เสพสร้างศิลป์สรวง
(วิลักษณ์, เดือนมกรา ปี 49)

2. คำแล้ว

คำแล้วมีดเลาะฟ้า
มาแหละสุน่ฝ้าง่า
ชายจักชูปชบาอ่า
แขนสอดแขนสอดไ้
ขาไหนขาแห่งเจ้า
ขาม่อนฯหนีบขาคา
ปากสูบปากเป่าจา
ห้องติดห้องเหน่นห้อง
ดาวงามแฝงแอบฟ้า
เนื้อห่มเนื้ออุ่นเอย
ลُرอดไ้ก่ขันเลย
ไ้ก่จักล้างหน้าซ้อน

ทาด่า
เงียบไว้
อิงออด รักเน
สอดสร้อยบัวแพง
สีชา
ห่มห้อย
คำปาก ดักเน
ต้อยเต้นเต็มแรง
แหมบเหมย
อืดอ้อน
ขันลาก ยาวเน
สั่งเล่าก่อนแล.
(วิลักษณ์, เดือนเก้า ปี 39)

3. บูชาพระเจ้า

ยอขัน เขียวดอกไม้	เก็บเกิดตะหาไว้
มะลิซ้อนซอนหอม	แม่เฮย
สะบันงาหอมกลิ่นแผ้ว	ข้างรสกับดอกแก้ว
กรุ่นเกล้าเนาขวัญ	แม่เฮย
ขำมั่งหวันกิ่งซ้อน	เก็บแต่พวงมิ่งม้อน
หมียดไวกามงาม	แม่เฮย
เอื้องผิ้งหลามหล่นร้าง	ค่างแต่สามปอยค่าง
กอดแก้วกอหลวง	แม่เฮย
จำปายืนอยู่ถ้ำ	สะหลีชอนเครืออ้า
ไต่ต้นตาเหิน	แม่เฮย
เก็บม่วนเพลินดอกไม้	ล้านนา
เข้าชื่นแม่เก็บมา	ชื่นเข้า
ใส่ชั้นยกถวายสา	จบเทศ
น้อมนบไหว้พระเจ้า	แห่งห้องพิหารหลวง แลนา.

(วิลักษณ์, ไไร่แม่ฟ้าหลวง, ปี 48)

7. การแต่งโคลงสำหรับการขับขาน

การขับโคลงอย่างล้านนานั้น เราใช้คำว่า อื้อกันโลง **อื้อ** คือการขับขานให้เกิดทำนอง มีการเอื้อนเสียง หลบเสียง ทอดเสียง การอื้อกันโลงบ้างก็ว่า *อ่านกันโลง ขับกันโลง* ก็มี ส่วน *อื้อยกะโลง* นั้น ได้ยินจากแม่ครูบัวซอน เมืองพร้าวฟังแล้วเป็นเสียงเก่าแก่แน่นอนโบราณย้อนยุคสมัยไปไกลแสน แต่ไม่ทราบแน่ชัดว่าเป็นฉันทลักษณ์ใด ผู้เขียนชอบคำว่า *อื้อกันโลง* เพราะดูจะพ้องกับลีลาของกันโลงมากที่สุด

ผู้เขียนได้อินการอื้อกันโลงครั้งแรกราวต้นปี พ.ศ. 2534 จากปู่ครูมณี พยอมยงค์ ท่านอื้อที่ไต่สักแห่ง ทำนองคล้ายบทสวด ฟังแล้วจับใจยิ่ง ไพเราะทั้งน้ำเสียงและน้ำคำ อยากรอได้อย่างท่าน แต่ตนเองไม่มีพรสวรรค์ทางนี้ สอบถามครูสนั่น ธรรมธิ ผู้เป็นปียมิตร เเจจิงสาธิตให้ฟัง จำตามบทที่ปู่ครูมณี อื้อ ที่ว่า

เสียงแสน เสียงแหบแห้ง
เสียงพิลาป เวทนา
เสียงศิษย์และศรัทธา
เสียงญาติหิวหอดไร้

โหยหา
ร่ำไห้
วอนโศก ฟังเนอ
เทวษเศรำโศกา
(พ่อครูมณี พยอมยงค์, 2534)

8. แต่งโคลงอ้อ แต่งโคลงอ่าน

การแต่งโคลงสำหรับการอ้อจะต่างกับการแต่งโคลงสำหรับการอ่าน ถ้าแต่งสำหรับการขับขานก็ต้องสรรคำที่เอื้อต่อการขับ กล่าวคือ เมื่อจะแต่งสำหรับอ้อก็ต้องทดลองอ้อในขณะที่แต่งไปด้วย (ผู้เขียนจะเขียนด้วยอักษรล้านนา แล้วค่อยปริวรรตเป็นภาษาไทยกลางอีกที) สรรคำให้ลงตัว ลงเสียงได้ไม่ขัด และจะแต่งยากเข้าไปอีก ถ้าต้องใส่เนื้อความตามที่คุณเขียนต้องการ โคลงบางชิ้นที่แต่งไว้สำหรับอ่าน หากจะใช้อ้อ ต้องนำมาปรับคำอีก ซึ่งเป็นเรื่องยาก แต่งใหม่ยังจะง่ายกว่า

ตัวอย่าง 1 (แต่งเพื่ออ่าน)

ชายหาญผันดาบสู้
กวัดแกว่งออกเชิงเพ็ชระ
หุดา ล่อเลาะเลียะ
โถมถีบตะตอยต้อย

ผัวะเผ็ยะ
พะบ้อง
หลอนหลอก
ทีบเต้นเต็มที
(วิลักษณ์, น้ำกับดอย ปี 53)

ตัวอย่าง 2 (แต่งเพื่ออ้อ)

ฟังเนอ คำม่อนน้อย
ปราชญ์ถ้ำ ดาฟัง
ยังมี เมืองหนึ่งล้าน
กว้างใหญ่ สุดเขตลามา
ก้านกุ่ม รุ่งเรืองตาม
มีกาด คนแก้วน้า
ศรี ศรี ลือเล่าไว้
หล่อเลียงเวียงขวัญ

จักแกลงแต่งถ้อย
ท่านเฮย
นางาม
หลังฟ้า
บุญแต่ง ฟังเนอ
แก้วนสร้างทางดี
น้ำกับดอยฮอดไกล
เจ้าเฮย
(วิลักษณ์, น้ำกับดอย ปี 53)

การแต่งโคลงเพื่ออื้อนั้น ผู้เขียนจะใช้โคลง 2 สุภาพ (อย่างไทยกลาง) แต่งนำสักบท หรือสองบท แล้วค่อยตามด้วยโคลง 4 สุภาพ แล้ววกจบด้วยโคลง 2 ถ้าเป็นงานพิธีกรรมจะใช้บทอัญเชิญเทวดา *อังเชิญทิพย์เทพฟ้าๆ* งานศาสนพิธี ใช้บทไหว้พระ *สาธุ สำนอบน้อมมา* ถ้าเป็นงานเล่าเรื่องหรืออื่นๆ จะใช้ บทที่ขึ้นต้นว่า *ฟังเนอคำม่อนน้อยๆ* หรือแล้วแต่คำขอ หรือแล้วแต่อารมณ์

9. สะล้อหวัน กันโลงหวาน

การอื้อกันโลงของผู้เขียน ผู้เขียนจะใช้สะล่อนำก่อน มีรูปแบบการนำอยู่สองแบบ คือแบบยาวกับแบบสั้น แล้วแต่ว่าจะเข้าเรื่องเร็วหรือช้า เมื่อเริ่มอื้อ สะล้อจะคลอตาม รับกับ จังหวะการอื้อที่ละบาทที่ละวรรค จนถึงวรรคสุดท้ายสะล้อจะจบด้วยลีลาจบอย่างลงตัว ส่วนจังหวะจะยึดจะหัดก็แล้วแต่ปัจจัยต่างๆ คนเป็อกคนไม่ฟังก็จะรีบจบ

จากประสบการณ์ อื้อสักสามบทก็พอแล้ว ส่วนมากคนที่ขอให้ผู้เขียนอื้อใน กิจกรรมต่างๆ ดูเหมือนต้องการรับรสสะล้อ กับท่วงทำนองและบรรยากาศมากกว่าจะรู้ เนื้อหา เพราะโคลงมักใช้คำที่ต้องอาศัยเวลาวิจิตรวาท (เหมือนฟังเพลงฝรั่ง รู้เรื่องบ้าง ไม่รู้เรื่องบ้าง แต่ก็ฟังเพลิน)

นอกจากสะล้อแล้ว บางกิจกรรมจะใช้กังสดาลหรือตุต (ตุต - เครื่องเป่าทำจากเขาวัวหรือเขาควาง ยางข้างก็มี) ประกอบในตอนต้นหรือตอนจบ ฟังว่าจะได้ความรู้สึกโบราณดี ส่วนบทกันโลงก็เขียนด้วยอักษรธรรมบนพับสา วางบนพานขันแอม จะดูดีกว่าการคลี่เศษกระดาษจากกระเป๋ามาอื้อ สำคัญและควรคำนึงคือ บทกวี ลีลาขับ จะมีเสน่ห์ ต้องอาศัยตัวช่วยให้ได้บรรยากาศ การแต่งกาย อุปกรณ์ อย่างเครื่องดนตรีโบราณ ฯลฯ เหล่านี้ เป็นเครื่องเติมรสบทกวีให้จูงใจ

10. ว่าด้วยเรื่อง อ่าน - เขียนร้อยกรองภาคเหนือ

ก่อนจะถึงเรื่องท้ายๆ ผู้เขียนขอย้อนกลับไปพูดถึงเรื่อง เขียน - อ่านวรรณกรรม (ภาคเหนือ) ตามที่ผู้จัดงานต้องการ ท่านปรารถนาให้ผู้เข้ารับการศึกษา สามารถจะปฏิบัติได้อย่างน้อย 2 อย่าง แต่มรรคาสำหรับจะบรรลุจุดประสงค์นั้น อาจจะมีขรุขระบ้าง ดังจะว่าต่อไป

อย่างแรก คือการแต่ง ที่เล่ามาตั้งแต่ต้นนั้น มีฉันทลักษณ์ให้เลือกเพียง โคลง กับ คำว่า เท่านั้น กล่าวสำหรับ คำว่า มีองค์ประกอบและลีลาการแต่งซับซ้อน (สำหรับผู้เริ่มฝึก)

อาจจะไม่คล่องสำหรับจะนำไปอ่านในเวลากระชั้นชิด ดูเหมือนโคลงจะง่ายกว่า ทั้งโคลง 4 และ โคลง 2 ด้วยว่าใช้ฉันทลักษณ์เดียวกันกับที่ภาคกลางใช้ (ซึ่งหลายท่านก็ถนัดอยู่แล้ว) ประเด็นมีอยู่ว่า จะทำอย่างไรให้โคลงเหล่านี้ มีกลิ่นอายของความเป็นชาวเหนือ

เราสามารถพรรณนาฉาก และใช้คำได้ในระดับหนึ่งเพื่อนำเสนอความเป็นล้านนา หากแต่จะให้เข้าถึงนั้น ต้องอาศัยเวลา คงเช่นเดียวกับผู้เขียนก็ไม่สามารถเขียนถึงทะเลและอารมณ์อย่างทางใต้ได้ แต่ในที่สุด คงแต่งไม่ถึงอารมณ์อย่างชาวทักษิณธนา เป็นแน่

มีกวีระดับเทพของภาคใต้อย่าง พนม นันทพฤกษ์ (โปรดดู คือนก้วยเวียงฟ้า, ณ เวิ้งพักษิมห้วย) ท่านเขียนถึงฉากภูเขาในล้านนา หรือยามหนาวในภูเหนือ เมื่อนำมาอ่านเทียบกับฉากและอารมณ์อย่างทะเล เราจะพบว่า งานภาคเหนือที่ พนม นันทพฤกษ์ แต่งนั้น ได้อารมณ์อย่างชาวเรือในหุบเขา คือฉากเหนือ แต่อารมณ์ทะเล คงเช่นเดียวกัน หากผู้เขียนจะเขียนถึงทะเลก็คงรำพึงได้แค่ฉาก รสชาติคงกลายเป็น คนดอย เมาคลื่น ประมาณนั้น

ที่ยกมาอ้างนี้เพื่อจะบอกว่า ประสบการณ์นั้น สำคัญยิ่ง ประสบการณ์เฉพาะถิ่น จึงสร้างงานท้องถิ่นได้ลงตัว ทั้งคลังคำและคลังเรื่องย่อปลีกซึ่งโดนใจกว่า

ที่นี่ เรื่องการอ่าน (อาจจะหมายรวมถึงการขับขานด้วยก็ได้) มีความไม่คล่องเพิ่มมาอีกก็คือ น้ำเสียงและลีลา ที่สอดคล้องกับการสรรคำมาใช้เพื่อได้อารมณ์เฉพาะถิ่น คนเหนืออย่างผู้เขียนเองไม่คล่องที่ออกเสียงชัดอย่างคนภาคกลาง การสรรคำ คลังคำก็น้อยกว่าผู้เขียนจึงเป็นแค่กวี น้ำผ่า (ลูกครึ่งลูกผสม) คือใช้คำปนกันระหว่าง ยวน ยอง ลื้อลาว และไทยกลาง

อีกประการหนึ่ง คือ ฉันทลักษณ์บางอย่างก็เหมาะที่จะใช้กับถิ่นใดถิ่นหนึ่ง เช่น หากเราแต่งกลอนสุภาพ เมื่อนำไปขับขาน จะงาม จะเพราะ ก็ต้องขับขานตามชนบ่ออย่างไทยกลาง กลอนเพราะๆ อาจไม่สามารถ “อ่าน” ออกเสียงอย่างภาษาถิ่น ให้เนียบเหมือนภาษาต้นแบบได้

ตัวอย่าง

หาดทรายนิ่ม พิมพีใจ ใครคนหนึ่ง
ทุกเม็ดทรายคือคำ จ่านรรจา

คนผู้ซึ่งแสนรัก เธอหนักหนา
หนักกว่าฟ้า หนักกว่าน้ำ ถ้าแผ่นดิน
(เนาวรัตน์, แม่พิมพีใจ, คำหยาด)

ผู้เขียนเคยแต่งกาพย์ยานี เมื่อจะอ่านด้วยสำเนียงคนเมือง จำเป็นต้องปรับคำที่ไม่ลงตัว (ด้านเสียง) ออก เพื่อให้ลื่นไหลไปตามจังหวะ (ฉันทลักษณ์นี้ ไม่ค่อยติดขัดเรื่องสำเนียงถิ่น)

ตัวอย่าง

กาดแลง คือกาดเล่า	และกาดเข้า ก็เล่าความ
กาดหมั่ว ก็หมั่วตาม	และกาดหลวง ก็หลวงหลาย
กาดก้อม กับกาดนัด	เป็นกาดลี กาดเลิงงาย
จิวต่าง ต่างคร้วชาย	เรือลำหลวง ก็ล่องมา
เนียะ !! อู้นี้แล้วหานี้	ถ้าย้ายที่ ฟังเลิกลา
เล่าขวัญ กลางกาด กา	หื้อชายแมน หื้อชายหมาน
ชนคร้ว เข้ากาดแล้ว	สัพพะขึ้น ก็เซยบาน
สุนสานออนอาน ขาน	แมนกาดม่วน เซียงใหม่เมือง
	(วิลักษณ์, กาด, น้ำกับดอย)

11. การสืบสาน

การสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ในยุคสมัยที่โลกพัฒนาไปอย่างไม่หยุดนิ่งนั้น เห็นดเห็น้อยแท้ ในขณะที่คนในพื้นที่สร้างถนนสายวัฒนธรรม รัฐเองก็กำลังเร่งขยายถนนสายแฟชั่น โลกของล้านนาคือความสงบและเรียบง่าย ท่ามกลางธรรมชาติป่าดอยขุนเขา แต่ ณ เชียงตอยที่อยู่ของอารักษ์เมืองปู่สะเย่าสะก่าลังกายเป็นแหล่งท่องเที่ยว ขนาด การสืบสานเรื่องความสวยความงามอย่างการแต่งกายล้านนาก็ยาก นับประสาอะไรกับความซึ่งทางวรรณศิลป์ คำจ้อยคำซอคือบัพขานที่มีลีลาสนุกสนานที่สุดยังแทบล้มลุกคลุกฝุ่น ประสาอะไรกับกันโลงอย่างล้านนาโบราณ แต่งก็ยาก ขับขานก็ยาก ไม่ตายก็ให้รู้ไป (ปัญหานี้ น่าจะเกิดกับวรรณกรรมภาคอื่นด้วย)

ความเป็นกวีแต่งกันโลง ของผู้เขียนนั้น หน้าที่หลักคือแต่งคำถวายฯ ในศุภวาระ อันเป็นมหามงคลให้แก่สถาบันฯ ปีละสองครั้ง นอกจากนั้นคือเขียนให้บุคคลในโอกาสต่างๆ เช่น งานเกษียณอายุราชการ งานวันเกิด งานแต่งงาน และงานศพ แต่การเขียนบทกวีชื่นชมคนนั้น พ่อครูนคร พงษ์น้อย เคยตั้งข้อสังเกตและสรุปความเช่นเดียวกับถ้อยคำของนักปราชญ์จีนที่ว่า “บทกวีเียนยอคน สามบรรทัดก็ยาวนานเปื้อแล้ว”

เมื่อไม่มีโอกาสและไม่มีผู้เสพการสืบสานก็ไร้ค่า กันโลงอย่างโบราณล้านนารวมทั้งการอื้อเอื้อนั้นก็สมควรตายจากแผ่นดินนี้โดยไม่ต้องเสียดาย หากแต่ความชอบความนิยมเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล ผู้เขียนเองก็อาศัยพลังนี้ยังแอบทำอยู่ด้วยความพอใจ มิใช่เพื่อการสืบสานหรือหวังค่าสูงส่งอะไรทำนองนั้น แต่งเพราะใจชอบ มันเพราะดี งดงามดี ก็แค่นั้น คือแต่งแล้วอ่านอ่านแล้วขลุ่ยแต่ผู้เดียว ทำนองนั้น

12. หน้าที่และอุปสรรคการสืบสาน

งานกวีนิพนธ์ก้านโกล้ง้านนาความเป็นจริงคือ เป็นงานที่มีเสน่ห์สำหรับคนชอบ คนไม่ชอบก็อาจเฉยๆ ไม่ชมไม่ทำลายด้วยว่าเป็นของอนุรักษ์ อ่านไม่รู้เรื่องก็ไม่กล้าบอกใคร เกรงจะถูกหัวงันก็มี คนที่อ่านแล้วติดใจตรึงใจเมื่ออ่านแล้วอุทานว่า คิดค่างมๆ ได้ไง ก็ไม่น้อย จากเหตุผลนี้ดูเหมือนว่า คนชอบต้องแบกรับภาระการศึกษาและการสืบสานด้วย ทั้งๆ ที่ความชอบนั้นคือการศึกษาและสืบสานในตัวอยู่แล้ว การจะทำให้คนศึกษาและสืบสาน กวีนิพนธ์ก้านนากำหนดเฉพาะก้านโกล้งั้น คงไม่ใช่หน้าที่ของกวีหรือคนชอบ หากแต่เป็นหน้าที่ของบรรดานักกิจกรรมวิชาการหลายๆ ฝ่ายที่ต้องคิดหาวิธีกันว่าจะทำอย่างไร ครูบาอาจารย์ ยอยากให้ลูกศิษย์ชอบโคลงยังต้องนับนิ้วหาตำแหน่งเอกเจ็ดโทสี่ก่อนสอน โคลงก็ว่าจะดิน ตายไปเดี๋ยวนั้น

นี่ถ้าหากคนอื่อก้านโกล้งกับคนสี่ส้อคราวหนึ่งๆ ได้ค่าตัวเท่ากับนักร้องสังกัดแกรมมี่ ก็คงจะมีนักศึกษาหรือนักเรียนแห่กันมาเรียนเป็นแน่แท้

13. กล่าวโดยสรุป

ก้านโกล้ง คืองานประพันธ์ของคนล้านนา ใช้แต่งเรื่องราวหลายประเภท การขับขาน โคลงนิยมเรียกว่า การอื่อก้านโกล้ง ในปัจจุบันอื่อประกอบส้อล้อ ก้านโกล้งทุกบทสามารถนำมา อื่อได้ แต่ถ้าแต่งขึ้นเพื่อการขับขานจะทำให้ลึกลับซับซ้อนยิ่งขึ้น การอื่อ อื่อจะมิสึลา เฉพาะแต่มีท่วงทำนองไปในแนวเดียวกัน

ก้านโกล้งเป็นของวิเศษถือเป็นงานประพันธ์ชั้นสูง ผู้เขียนอยากฟัง อยากอ่านผลงาน ของล้านนาขุควี หรือกวีจากต่างถิ่นอย่างท่านผู้อ่าน ก่อนที่คำประพันธ์ประเภทนี้จะเลือน หายตายจาก กราบขอบพระคุณทุกท่านที่จะเป็นพลังส่งยู่ให้ความฝันของผู้เขียนสัมฤทธิ์ผล

ตัวอย่างก้านโกล้งแต่งเพื่อการอื่อ

1. เชิญขวัญแขกแก้ว

อึ้งเชิญ ทิพย์เทพฟ้า	มาประสมส่องหน้า
ม่อนข้าฯ อึ้งเชิญ	เจ้าเฮย
เชิญขวัญมาแต่งต่อม	มาสู่หวันแหวดหอม
ผูกไว้ใจหมาย	เจ้าเฮย

ถวามวลมิ่งไม้
 เอาฮักห่อฮักหอม
 เอาใจหล่อใจหลอม
 ขอสุขสู่สุขมี้อ
 ไชคำ พรบอกแล้ว
 อยู่ม่วนกินหวาน

หอมหอม
 หอบหื้อ
 มาหล่อ ใจเนอ
 แยกแก้วแก่นใจ
 ขอหื้อใจผ่องแผ้ว
 เจ้าเฮย
 (วิลักษณ์, เชิญขวัญแยกแก้ว)

3. เจ็บ

แสนดอยแดเดือดดิน
 ห้วยหมื่นลำอาบฝน
 ล้านนาชุ่มตัวตน
 ยามเมื่อนางนาฏเจ้า
 เสี่ยงให้หับห่อนหื้อ
 เหมือนบิตเบาใจขวัญ
 เจ็บไตจักเท่าวัน
 เจ็บตั้งแสนดอยย้า

โหยหน
 ฝาดเศร้า
 สยบโศก ฟังเนอ
 หลีกแล้วลาไกล
 คนหัน
 ขาดขัว
 ยินข่าว ฟังเนอ
 หนีบแน่นนแกนใจ.
 (วิลักษณ์, เจ็บ)

เอกสารประกอบการเรียบเรียง

- เนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. คำหยาด พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์เจ้าพระยา, 2526.
- พนม นันทพุกษ์. คือนก้วยเว้งฟ้า. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุฝัน, 2529.
- พนม นันทพุกษ์. ณ เฟิงพักริมห้วย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์สุขภาพใจ, 2531.
- ไพฑูริย์ ดอกบัวแก้ว. อุสสาบารส โคลงต้นล้านนา. เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์วรรณรักษ์, 2543.
- มณี พยอมยงค์. ประวัติและวรรณคดีล้านนาไทย. กรุงเทพฯ : ครูสภา, 2525.
- วิลักษณ์ ศรีป่าซาง. “น้ำกับดอย”. รายการดนตรี กวี ศิลป์. โทรทัศน์ไทย พีบีเอส. เสาร์ที่ 11 และ เสาร์ที่ 18 ธันวาคม 2553.
- วิลักษณ์ ศรีป่าซาง. “เวียงบุญ เชียงบาน เมืองล้านนา”. ใน ชีวิต วัฒนธรรม ธรรมชาติ. กรุงเทพฯ : สถาบันพิพิธภัณฑ์การเรียนรู้แห่งชาติ, 2548.
- สร้อยดี อ่องสกุล. ประวัติศาสตร์ล้านนา พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์อมรินทร์, 2551.
- สิงขะ วรรณสัย. ปรีทศน์วรรณคดีล้านนาไทย. เชียงใหม่ : โครงการตำราคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2525.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. พจนานุกรมล้านนา - ไทย ฉบับแม่ฟ้าหลวง. เชียงใหม่ : ภาควิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2547.
- อุดม รุ่งเรืองศรี. วรรณกรรมล้านนา. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2546.